

Tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini

Božo Repe

Kadar govorimo o tranzicijah in modernizacijah, zgodovinarji naletijo na več problemov. Eden večjih je razmerje med tranzicijo in modernizacijo. Ali je to, da klošarji, begunci, pastirji, skratka vsi, uporabljamo telefone in druge sodobne naprave, modernizacija? Ali zgolj tehnična tranzicija, v slovenskem primeru pač z znamenitih Iskrinih telefonov na vrstico v nek bolj fleksibilen sistem. V tehničnem smislu je gotovo tudi modernizacija, saj današnji telefoni niso samo telefoni, temveč vse kaj drugega, saj bo kmalu v njih vse naše življenje.

Če želimo tehnični napredek povezati s splošno družbeno modernizacijo je velik izziv način obravnave. Zgodovinopisje se večinoma ukvarja s površinsko obravnavo, v kateri se tranzicije (pre)pogosto enačijo z modernizacijami. Ukvarja se torej z nastankom in izginjanjem držav, revolucijami, vojnami, spremembami političnih sistemov, ki prinesejo takojšnje spremembe. Čeprav so mnogokrat radikalne, so hkrati lahko tudi navidezne. »Plus ça change, plus c'est la même chose,« je znan stavek Jeana Baptista Karra, novinarja in pisatelja, urednika *Figaroja*. Resignirano ga je izrekel le leto po evropskem revolucionarnem letu 1848. Globlje spremembe se – če se – uveljavijo šele na daljši rok. Znana je npr. teza, da se je večina tez iz francoske revolucije v francoski družbi uveljavila šele

v dvesto letih. Na najgloblji ravni, to je znameniti Braudelov Longue Dureé, pa pridejo šele tiste prave spremembe, ki sežejo do najglobljih kotičkov družbe oz. družb.¹ Definicija zgodovinskih obdobj je lahko seveda tudi povsem drugačna; že sam Braudel jih deli na gospodarska, geografska in politična; pa na dolga, počasna skoraj nepomična obdobja, kakršno je srednji vek, ali t. i. »energična« obdobja, kakršno je 20. stoletje ali s stališča izumov in sprememb v načinu življenja zdaj 21. stoletje. No, Braudela si vsak razlaga po svoje in tudi sam je ves čas tožil, da je nerazumljen (Weber, 1978; Rehmann, 2015).

Koncepti modernizacije so se skozi sodobno zgodovino mnogokrat zamenjali in si nasprotovali. Z modernizacijami so se ukvarjali številni avtorji in teoretične podlage so (lahko) brezmejne.² Tema je na ekonomskem področju postala aktualna konec 19. stoletja z uvajanjem novih tehnologij, zlasti tekočega traku, kar je Max Weber poimenoval »fordizem«, na ekonomsko-socialnem s pojavi socialističnih gibanj, iz česar je Antonio Gramsci razvil tezo o »pasivni revoluciji« (modernizacija države skozi reforme brez jakobinskega tipa revolucije), na nacionalnem pa s teorijo o edino možni modernizaciji (socialistični ali kapitalistični) v okviru enonacionalne države ali vsaj večnacionalne države z enim narodom (npr. koncept Friedricha Neumanna s srednjeevropsko federacijo pod hegemonijo Nemčije, ki ga je leta 1915 objavil v delu *Mitteleuropa*).³ Po oktobrski revoluciji so številni avtorji pisali o komunističnih modernizacijah in socializmu kot svetovnem procesu. V kontekstu hladne vojne sta se tako razvili dve ločeni šoli: ena je kot edino možno modernizacijo zagovarjala komunizem oz. socializem, zlasti t. i. »realni socializem«, druga seveda kapitalizem. Vmesna specifika je bil jugoslovanski samoupravni socializem, na zahodu poimenovan titoizem. Po l. 1990 je s tezo o »koncu zgodovine«, zmagoslavje neoliberalnega kapitalizma razglasil Francis Fukuyama (1992), ki pa je kasneje svoje stališče bistveno spremenil. Tej osnovni tezi, ki je temeljila na slavljenju zahodnega modela, socialistično modernizacijo pa izvrgla iz teoretičnih konceptov, je v zadnjih tridesetih letih sledila tudi množica politologov, ekonomistov in sociologov, ki so tranzicijo in modernizacijo bolj ali manj zoževali na sintagmo

1 Več o tem Braudel (1988, 1989 in 1991).

2 Osnovno literaturo o modernizacijah glej: https://archive.org/details/trent_0116301338897/page/n383/mode/2up (oktober 2020).

3 Analizo teh filozofij glej v Rehmann (2015).

liberalni kapitalizem plus večstrankarstvo. Z ekonomsko krizo, deloma pa že prej, so se razprave močno spremenile. »Nezmotljive« in optimistične teze je zamenjal precej bolj ambivalenten pristop, zlasti pa spoznanje, da tudi kapitalizem in večstrankarstvo omogočata avtokratske in diktatorske režime ali da (kot v primeru Kitajske) enopartijski sistem lahko izvaja učinkovito ekonomsko in tehnološko modernizacijo družbe.⁴

Vsako zgodovinsko obdobje, ki ga prinese družbena tranzicija, ne pomeni nujno avtomatičnega izboljšanja za vse, pogosto niti ne za večinski del prebivalstva, čeprav ga zgodovinopisje »za nazaj« pripozna kot razvojno naprednejše (običajno s stališča družbene ureditve ali s stališča položaja posameznih narodov ali slojev). Če posežem globlje v zgodovino, je npr. bizantinsko obdobje kljub sužnjelastništvu na mnogo višji razvojni stopnji kot kasnejši barbarski in nepismeni zgodnji srednji vek, čeprav je ta suženjstvo zamenjal za tlačanstvo. Na osebni ravni pa je percepcija tranzicije še toliko bolj različna, saj tranzicijo praviloma plačajo najrevnejši sloji, modernizacijo pa tisti, ki se ji ne zmorejo prilagoditi. Tudi zadnja tranzicija Slovencev v samostojno državo ni bila enako dobra za vse družbene skupine. Povsem običajno je torej, da imamo znotraj modernizacij na določenih področjih pogosto tudi regresivne procese, kar velja tudi za tridesetletno samostojnost Slovenije.

Vprašanje modernizacije slovenskega prostora in Slovencev kot naroda je iz več vzrokov zelo kompleksno vprašanje. V približno stoletnem obdobju so se Slovenci oz. prebivalci Slovenije soočili z državnimi tranzicijami iz Avstro-Ogrske v kraljevo Jugoslavijo, v štiri okupacijske države med II. svetovno vojno, v socialistično Jugoslavijo iz socialistične Jugoslavije v samostojno Slovenijo in iz samostojne Slovenije v Evropsko unijo. Drugače rečeno: v tem obdobju se nobena generacija ni rodila, živela in umrla v isti državi ali imela zgolj eno osebno izkaznico ali potni list. Upati je seveda, da bo to uspelo vsaj generaciji tistih, rojenih po l. 1990.

V prvem obdobju iskanje splošnih značilnosti in posploševanje otežujejo ali celo onemogočajo močna regionalna razdeljenost na t. i. historične dežele Avstro-Ogrske, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov (Koroška, Primorje, Prekmurje – slednje v ogrskem delu monarhije) ne nazadnje vprašanje »centra« in »periferije«.

4 Več o tem: <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/modernization> (oktober 2020).

To se deloma spremeni po I. svetovni vojni, ko se slovensko ozemlje znotraj Jugoslavije homogenizira, sicer brez politične avtonomije, in ko je ustvarjen enoten gospodarski in kulturni prostor. Še bolj pa po II. svetovni vojni, z nastankom Ljudske republike Slovenije v federativni Jugoslaviji, z dokončnim oblikovanjem meja, z enotnim konceptom socialistične modernizacije na vseh področjih (na gospodarskem z vzpostavitvijo nacionalnega gospodarstva in konceptom t. i. »forsirane« industrializacije). Tudi tu je seveda treba upoštevati regionalne razlike, ki jih je policentrični koncept razvoja v času socializma omilil, ne pa odpravil. V samostojni Sloveniji, po propadu socialističnih podjetij, odpravi regiji in razdrobljeni občinski mreži so se razlike znova poglobile, nekateri industrijski centri (npr. Maribor) pa so zašli v dolgoletno agonijo.

Z modernizacijskega stališča je eden ključnih elementov v koncentraciji mestnega prebivalstva in industrijskega (danes tehnološkega) razvoja. Najpomembnejše mesto, ki je v času počasne avstro-ogrske modernizacije, kar zadeva Slovence, ustrezalo tedanjim kriterijem, je bilo Trst.⁵ Trst je zaradi razvoja pristanišča in južne železnice postal kozmopolitsko pristanišče in eno najpomembnejših izhodišč za ekonomski razvoj avstrijskega dela monarhije. Slovanska koncentracija kapitala (Jadranska banka in druge institucije) je bila v Trstu v vzponu, po nekaterih ocenah (Verginella) je na prelomu stoletja dosegala tretjino kapitala v Trstu.⁶ Temu je sledil tudi kulturni razvoj narodov, ki so živeli v Trstu. Slovenci so postopen ekonomski vzpon ter nacionalno in družbeno vrenje v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja izkoristili za nastanek vrste svojih organizacij (Slavjanska narodna čitalnica, prva slovenska čitalnica sploh; Tržaški Sokol in številna druga društva in institucije). Od tedaj je bil Trst, čeprav so bili Slovenci v njem manjšina, intelektualno jedro in center večine naprednih idej, od ženskih emancipacijskih gibanj, levo liberalne politike do avantgardne kulture. »Pljuča Slovenije«, kot sta se izrazila najprej Ivan Tavčar in nato Ivan Cankar, ki je bil pogost gost v Trstu; 20. aprila 1918 tudi z enim svojih najbolj znanih predavanj »Očiščenje in pomlajenje«. Mnogi tedanji razumniki so hodili v Trst

5 Glej npr. Pirjevec (2007, 17–65) ali Verginella (2005). Zadnje obsežno delo, ki je tik pred izidom, je knjiga Boruta Klabjana in Gorazda Bajca (v tisku). Avtorja podrobno prikažeta modernizacijske procese v mestu in še posebej pri Slovencih, a tudi njegov zaton, ki ga je povzročil italijanski nacionalizem in fašizem, simboliziran v požigu Narodnega doma.

6 *Slovenci in Italijani v stoletju po požigu Narodnega doma*, okrogla miza, 13. julij 2020. Dosegljivo na: <https://www.youtube.com/watch?v=isDdjATH7Xg> (oktober 2020).

kot v nekakšen »slovenski New York«, ki sta ga zaznamovala laičnost, večverskost, večkulturnost in svetovljanstvo. Vendar je bil to le del procesa. Na drugi strani se je začel trd nacionalni boj med dominantnimi Italijani in vzpenjajočimi se Slovenci, v katerem so podlegli Slovenci, simbolna točka pa je bil požig Narodnega doma: mogočno in moderno poslopje v centru z velikim gledališčem, družabnimi prostori, knjižnico, čitalnico, hotelom ... Fašistična asimilacijska politika, ki je sledila v času med vojnama ter se prelila v še hujšo okupacijsko med vojno, in t. i. tržaško vprašanje (vprašanje meje med Italijo in Jugoslavijo), ki je bilo sicer eno od ključnih hladnovojnih povojnih žarišč v Evropi, sta usodo mesta dokončno zapečatila, saj je po določitvi meje ostalo brez ekonomskega zaledja. Zgodba Trsta nas pripelje do ugotovitve, da nacionalno mešana okolja Srednje Evrope niso bila sposobna odgovoriti na modernizacijske izzive, čeprav so imela možnosti in ustrezne okoliščine. Upanje, da bodo globalnih trgovski tokovi, gospodarski interesi in na novo vzpostavljena socialna razmerja naprednih urbanih središč premagala nacionalizem druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja, se niso uresničila. To se ni zgodilo nikjer, niti v Trstu. Nacionalizem, v tem primeru italijanski, je prevladal nad kozmopolitskostjo.⁷ Podobno nacionalistično tipologijo, ki otežuje modernizacije in vzpostavlja tekmovalnost predvsem na nacionalni osnovi, najdemo tudi v nemško-slovenskih odnosih na Koroškem in Štajerskem, zlasti v Mariboru, Celju in na Ptuj (Cvirn, 1997; Cvirn, 2006).

Od propada Avstro-Ogrske le Ljubljana dosega približno primerljivost z regionalnimi središči v sosednjih državah (271.885 prebivalcev leta 2010), čemur sledi Maribor s 95.787 prebivalci. Celje (37.777) in Kranj (36.781) sta že na dobri tretjini te številke, vsa druga mesta so daleč pod 30.000.⁸ Tudi edini dve mesti, ki sta nastali po konceptu socialistične modernizacije po II. svetovni vojni, Velenje in Nova Gorica, sta bolj na ravni trgov kot mest (Velenje 25.333 prebivalcev in Nova Gorica 12.997).⁹ Razvoj večjih mest po II. svetovni vojni, v času t. i. forsirane industrializacije, je bil stihijski, predmestja pa so neopazno prehajala v podeželje. Koncept urbanistično zasnovanih »satelitskih mest« z

7 Več o tem Pirjevec (2007, 17–65) in Verginella (2005). Zaton Trsta zaradi italijanskega nacionalizma in fašizma na primeru Narodnega doma obsežno prikazujeta Klabjan in Bajc (v tisku).

8 *Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/Letopis-Vsebina.aspx?poglavje=32&lang=si&leto=2013> (oktober 2020).

9 *Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/Letopis-Vsebina.aspx?poglavje=32&lang=si&leto=2013> (oktober 2020).

urejeno infrastrukturo po sistemu »new towns«, ki bi morda povečal kritično maso meščanstva, v Sloveniji ni bil predmet resne razprave ne v času med vojnama in ne potem. Uspešno so ga uporabili britanski laburisti v Londonu in z njim »uskladili tradicionalno željo po življenju v zelenem okolju z doseganjem urbanega učinka ...« (Benevolo, 2004, 236-237)¹⁰ Slovenski koncept modernizacije je bil tako bližje klasičnemu (antičnemu) konceptu t. i. »agromesta«, kompaktna, strnjena naselbina, ki je po videzu urbana, po načinu preživljanja pa ruralna (Baskar, 2012, 76), le da je bil (in je v veliki meri še vedno) način preživljanja kombiniran, to je agrarno-industrijski. Dobro izhodišče za to je z decentraliziranim modelom razvoja, za katerega so značilni politični poudarek lokalni samoupravi, zlasti občinam, kot temeljnim skupnostim (Kardeljev komunalni model), policentrični ekonomski model (postavljanje industrijskih obratov v agrarna okolja in s tem ustvarjanje specifičnega sloja pol delavcev-pol kmetov), ustvaril socializem.

Razmerje med mestom in podeželjem večinoma tudi v ideološkem smislu oblikuje odnos med naprednim in konservativnim. Na določeni ravni posplošitve lahko do konca II. svetovne vojne govorimo o slovenski družbi kot pretežno konservativni in slovenskem narodu kot prevladujoče katoliškem, a hkrati obremenjenem s kulturnim bojem. Eden od pomembnih elementov je v tem, da je bila Kranjska edina historična dežela, ki je imela večinsko slovensko prebivalstvo in tudi slovensko večino v deželnem zboru, zato je Ljubljana po »nacionalnem ključu« prevladala kot središče slovenstva. Hkrati pa je bila Kranjska tudi daleč najbolj konservativna, Ljubljana pa v primerjavi s Trstom majhno provincialno mesto, daleč tudi za Gradcem kot regionalnim središčem Štajerske. Ta razmerja so, skupaj z dominantno vlogo katoliške cerkve, vzpostavila in generirala kulturni boj, ki traja še danes. V 19. stoletju je zgodnejša delitev na staro- in mladoslovence zamenjalo strankarstvo, z njim pa kulturni boj po »mahničevskih« načelih, saj je katoliška cerkev hotela zadržati tedanji prevladujoči vpliv v družbi in se upreti modernizaciji. Kulturni boj je tlel in se razplamteval tudi v času med vojnama, še posebej v tridesetih letih, višek pa je dosegel z medsebojnim obračunavanjem

10 London so že konec tridesetih let zamejili z zelenim pasom (»green belt«), po II. svetovni vojni pa na drugi strani pasu začeli izvajati nacionalni program novih mest (»new towns«), ki naj bi imela vsako po okrog 50.000 prebivalcev, a so nekatera (npr. Milton Keynes) narasla celo na 250.000. »New towns« so razvila lastno urbano življenje, hkrati pa bila del širšega zaledja prestolnice (Benevolo, 2004, 236-237).

med II. svetovno vojno ter s poboji in drugimi oblikami nasilja takoj po njej. Novi vzpon je doživel v samostojni Sloveniji.

Modernizacije v upravljanju družbe (politična razmerja, stranke, volitve, civilna družba ...) so pri Slovencih zelo šibke. V sodobni zgodovini so bili le deloma privajeni na strankarsko demokracijo, tudi parlamentarizem so doživljali »fragmentarno«: nekaj v Avstro-Ogrski, nekaj v kraljevini Jugoslaviji in nekaj v specifični samoupravni (»delegatski«) obliki v socialistični Jugoslaviji. Polno – vsaj v formalnem smislu – pa šele od l. 1990, kjer pa se je izrodil v strankokracijo, v kateri je država postala plen strank na osnovi interesov, števila poslancev in koalicij.¹¹ Ženska emancipacija je bila sprva omejena na posameznice in ozka strokovna društva, pot (vključno z volilno pravico) ji je odprlo šele obdobje socializma. Bolje je bilo v 20. stoletju z gospodarskimi modernizacijami, čeprav je Slovenija zaostajala za sosednjimi razvitimi regijami in državami (Furlanija-Juljska krajina v Italiji, Koroška oz. Avstrija). Modernizacija je deloma potekala pod močno carinsko in siceršnjo državno zaščito v kraljevini Jugoslaviji in nato s hitro industrializacijo v prvih dveh desetletjih po II. svetovni vojni. Slednja je prinesla tudi napredek: konec sedemdesetih let 20. stoletja, ko je bil socialistični standard na vrhuncu, se je slovenska kupna moč približala 80 % avstrijske kupne moči, to se je v kriznih osemdesetih letih prepolovilo. Pri približno 50 % je pristalo tudi v samostojni Sloveniji, kar samo po sebi zanika tezo tranzicijskih ekonomistov, da je prehod v kapitalizem že sam po sebi modernizacija.

Največji kulturni prelomnici v vsakdanjem življenju, stanovanjski kulturi, prehrani v 20. stoletju sta bili v šestdesetih letih z delnim prehodom na terciarni način gospodarstva, z odprtjem meja, vzponom televizije, motorizacijo in modernim (socialističnim) potrošništvom. Na političnem področju pa je treba opozoriti na sicer krizna osemdeseta leta, ki pa so skozi procese demokratizacije prinesla kratkotrajen, a silovit porast civilne družbe.

Po osamosvojitvi so se mnogi elementi konservativizma obnovili, hkrati pa sta opazna vpliva tehnološke (zlasti informacijske) revolucije in globalizacije. Glavni izziv za vrednotenje modernizacije je v skokovitem širjenju uporabe

11 Repe, B., *O slovenskem parlamentarizmu*, https://www.youtube.com/watch?v=ttaxjRevsW0&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0eMIbmt5M2JDgg7DO5r2Yu7dcJZ2Cs-HsuD_iGJeuFbzCkxD-m250OD1BE (oktober 2020).

komunikacijsko-informacijskih tehnologij, izginotju industrijske družbe ter zlasti globalizaciji. Ti procesi gotovo spreminjajo naše vsakdanje življenje, medsebojne odnose, bonton, navade, ostaja pa vprašanje, ali gre v resnici za globlje procese, ki bi jih lahko uvrstili v »nižje« nadstropje Braudelove lestvice, ali pa ostajajo na površini. V nenehno spreminjajočo se družbo je zdaj posegla še pandemija, ki bo vsaj za nekaj časa prav tako spremenila navade, na določenih področjih bo spodbudila modernizacijo, na drugih pa regresijo. Največji izziv v tovrstnih krizah ostaja vprašanje družbene kohezivnosti: če je tu mogoče doseči napredek, naslednja modernizacijska faza ni problem, sicer grozijo stagnacije, ki družbe lahko zavrejo za desetletja.

Za slovensko družbo na prelomu iz 19. v 20. stoletje so s stališča tranzicij in modernizacij torej značilni močna regionalna razdeljenost, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov, vprašanje »centra« in »periferije« ter kulturni boj. Določene modernizacije so opazne na kulturnem (ne pa tudi izobraževalnem področju, kjer manjka bistveni element, to je univerza) in gospodarskem področju, deloma v prometu (železnica, ne pa tudi avtomobilizem, prvi avto je v Ljubljani šele l. 1913), v političnem in nacionalnem dozorevanju.

V času med vojnama je slovenska družba povezana z ustvarjanjem enotnega nacionalnega prostora in narodnega gospodarstva, s krepitvijo kulture in dviganjem ravni izobrazbe v slovenskem jeziku, vključno z univerzo, ter z neuspešnim prizadevanjem za politično avtonomijo.

Po II. svetovni vojni je bil izveden enoten koncept socialistične modernizacije na vseh področjih: t. i. »forsirana« industrializacija, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države. Sredi petdesetih let je Slovenija doživela preskok iz kmetijske v industrijsko družbo: več kot polovica ljudi si je služilo kruh v nekmetijskih dejavnostih. Največji kulturni prelom 20. stoletja so Slovenci doživeli v šestdesetih letih z odprtjem meja, novo stanovanjsko in oblačilno kulturo, vzponom televizije, motorizacijo in z modernim potrošništvom. Ženske so v obdobju socialistične modernizacije dobile volilno pravico, večje možnosti zaposlitve, porodniški (sprva zelo skromen, manj kot trimesečni) dopust. Zasedle so okrog 10 % vodilnih položajev v politiki. Kljub tem posebnostim je začeti proces v naslednjih desetletjih omogočil, da se je zaposlilo skoraj dve tretjini žensk, da so se po doseženi izobrazbi postopoma izenačevale z moškimi, v posameznih

poklicih (tudi intelektualnih) pa sploh začele prevladovati (Repe, 1999, 89–99; Žižek, 2004; Verginella, 2013, 27–28).

Na oster način, z nacionalizacijo premoženja, sodnimi procesi in drugimi oblikami obračunov, je bila tudi ločena cerkev od države (Prinčič 2013, 83–88; Repe, 2003). Slovenska družba je prvič v zgodovini formalno postala laična družba. Moralni standardi so sicer tudi v socializmu vse do šestdesetih let ostali konservativni, le da je katoliški konservativizem zamenjal socialistični.¹²

Samostojna država je prinesla protislovne procese. Mnogi elementi konservativizma so se obnovili, egalitarizem je zamenjal individualizem. Na državni ravni gre za soočenje s protislovjem globalizacije na eni strani in premika na evropsko obrobje na drugi strani (v nasprotju z Jugoslavijo, kjer je bila Slovenija »prva na vasi«).

V tem kontekstu je za vsako aktualno generacijo pomembna tudi percepcija posamičnih tranzicij in modernizacij in tistega, kar so prinesle. Ta je na družbeni ravni skoraj brez izjeme politično-ideološka in se razlikuje od osebnih. Povezana je z mitologizacijo, propagando pa tudi nerealnim pričakovanjem, ki smo ga ob zadnji tranziciji doživeli tudi mi. Če spomnim le na politične obljube o »balkanski Švici« ali parlamentarne zaveze, kot je izjava Skupščine Republike Slovenije o dobrih namenih, sprejeta 21. novembra 1990, ki je obljubljala, da bo Slovenija demokratična pravna in socialna država: Slovenija bo temeljila na socialni pravičnosti in varnosti za vse ter na ekološki odgovornosti (Repe, 2016; Repe, 2017).

Na ravni nastanka in razvoja države sicer lahko govorimo o pomembnih političnih premikih. Po osamosvojitvi in prvih mednarodnih priznanjih konec

12 Homoseksualnost (»nenaravno nečistovanje med osebami moškega spola«) je po 186. členu kazenskega zakonika SFRJ ostala kazniva do sedemdesetih let, čeprav se od šestdesetih let v Sloveniji *de facto* ni preganjala. Lezbičnih odnosov niso preganjali, kar je posledica patriarhalnega razumevanja spolnosti (interpretacija, da so ženski spolni odnosi manj problematični oz. zaradi odsotnosti moškega spolnega uda nemogoči in zato neobstoječi). Homoseksualnost so šteli za duševno motnjo, tu so se socialistične oblasti (tudi medicinska in druge stroke) ujele s katoliško moralno. (Katoliški psiholog Anton Trstenjak je v knjigi *Pastoralna psihologija* l. 1946 zapisal, da je homoseksualec po njegovem »predstavnik fanatičnega tipa psihopata, ki je človeku nevaren«. Enako dikcijo je ohranil v predelani verziji knjige 1987). Tudi pomembni slovenski politiki (Stane Dolanc, Jože Smole) so ostro nasprotovali organiziranemu vstopu istospolno usmerjenih v javni prostor (l. 1984 je novoustanovljeno gejevsko društvo Magnus organiziralo festival Homoseksualnost in kultura, še posebej pa je politike razburil poskus organizacije četrtega festivala na dan mladosti 25. maja 1987). Značilen je tudi odnos do sicer znanih ljudi, ki so kršili definirane ali nedefinirane »družbene norme«, npr. do pisatelja Vitomila Zupana, kjer se ponuja zanimiva vzporednica z moralno predvojne in povojne družbo. Več v Kuhar (2003, 24), <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/14/mediawatch14.pdf> (oktober 2020).

l. 1991 in v začetku l. 1992 je Slovenija maja 1992 postala članica OZN, l. 1993 članica Mednarodnega denarnega sklada in polnopravna članica Sveta Evrope. L. 1998 je postala nestalna članica VS OZN in mu tudi predsedovala. Članica EU in Nata je postala l. 2004, l. 2007 pa članica evrskega območja in je prevzela Evro, konec leta pa postala tudi članica schengenskega območja. L. 2008 je kot prva članica in vzhodnoevropske unije uspešno in brez večjih zapletov predsedovala EU. L. 2010 je postala še članica OECD. Po bruto družbenem proizvodu je pred pandemijo obtičala nekje blizu evropskega povprečja, a še vedno med manj razvitimi članicami, ki iz bruseljske blagajne dobijo več, kot vplačajo. Izgubila pa je vso veliko prednost, ki jo je v času socializma pridobila pred vzhodnoevropskimi državami, tudi v času med vojnama najbolj razvitimi, kot je bila Češkoslovaška. Današnje Slovenijo bi po standardnih mednarodnih kazalcih lahko označili kot sodobno državo, z razvejenim šolskim sistemom in razvitimi, večini prebivalstva dostopnimi informacijskimi tehnologijami, visoko stopnjo motorizacije, avtocestnim omrežjem. Zgrajenim sicer z velikim zadolževanjem in zanemarjanjem regionalne infrastrukture in železniškega sistema, ki ostaja med najbolj zastarelimi v Evropi. Slovenija je med ekološko bolj razvitimi državami, ima nizko stopnjo kriminala, življenje v njej je udobno in kakovostno. Vendar je to v veliki meri tudi videz, ki hkrati prikriva pomanjkanje vizije in regresijo na številnih področjih, izrazito nazadovanje v socialnem in zdravstvenem sistemu ter še posebej izstopajoč brezperspektivni položaj mladih generacij. Tranzicija v samostojno državo, ki se je dolgo kazala kot pot k modernizaciji po vzoru najbolj razvitih držav, »zgodba o uspehu«, kot se je glasilo propagandistično geslo v devetdesetih letih pretežno vladajoče liberalne stranke, kaže danes precej temno podobo. In to ne zgolj zaradi pandemije in načrtnega razkrajanja dosežene stopnje demokracije s strani trenutno vladajoče, avtokratske vlade, ki zdravstveno krizo zlorablja za podrejanje vseh družbenih podsistemov in osebno in klientelistično okoriščanje. Pandemija in še prej ekonomska kriza ter sedanje ravnanje oblasti zgolj razkrivajo in potencirajo »konstrukcijske napake«, ki so bile narejene po osamosvojitvi.

Tak primer je npr. slovenski večstrankarski parlamentarizem, ki je po osamosvojitvi dobil dva obraza: po eni strani je s svojim obstojem in tridesetletnim delovanjem pretrgal tradicijo »fragmentarnega« parlamentarizma in zagotavlja funkcioniranje političnega ustroja. Hkrati pa je šibek, zaradi česar je že prej

prihajalo do poskusov nadzora izvršne nad parlamentarno in sodno oblastjo ter do poskusov discipliniranja medijev. Konflikti in blokade političnega sistema, zlorabe parlamentarnih instrumentov in postopkov za »spinovsko« preusmerjanje pozornosti od pravih problemov, afere in tudi kriminalna dejanja so bili del parlamentarne prakse vseh trideset let. To močno presega sicer samo po sebi razumljivo funkcijo parlamenta kot ventila, ki z možnostjo odprte besede in iskanja kompromisov med pričakovanimi političnimi nasprotji preprečuje njihovo eskalacijo v kaj hujšega. Sestavni del takega načina funkcioniranja političnega življenja je tudi splošna histerizacija družbe ter kampanjski in arbitraren način reševanja problemov. Strankarska politika, ki je ustvarila take razmere, je funkcionirala po principu partitokracije in je večinoma temeljila na fevdalni delitvi posamičnih resorjev, t. i. participativna demokracija, značilna za razvite politične sisteme, pa v Sloveniji ne obstaja.

Med konstrukcijske napake dvajsetletne zgodovine zagotovo sodijo tudi vprašanje denacionalizacije, t. i. »pidovske« privatizacije¹³ in plenjenje nekdanjega družbenega premoženja. Prehod slovenskega gospodarstva iz socialističnega v kapitalistično bi zato glede na način izvedbe le težka označili za modernizacijo.

Odnos do katoliške cerkve, je bil urejen na predmoderen način, z vračanjem fevdalnega premoženja¹⁴ in tiho vzpostavijo statusa državne cerkve (deloma tudi skozi t. i. »vatikanski sporazum«, ki pomembne segmente odnosa med državo in katoliško cerkvijo pušča nedorečene oz. dopušča možnost različnih interpretacij). Cerkev bodisi neposredno bodisi preko strank, ki jih podpira (predvsem preko

13 Pri privatizaciji so državljani dobili neprenosljive lastniške certifikate, ki so jih nato lahko zamenjali za delnice. Nekaterim jih je uspelo vložiti v uspešna podjetja, večji del pa jih je končal v t. i. pooblaščenih investicijskih družbah (pidih) brez večjih vrednosti. Vodilni v pidih in njihovih kasnejših izvedbah (raznih borznoposredniških družbah) so s finančnimi malverzacijami obogateli, denar pa prenesli v davčne oaze, del se je tudi zakalkuliral in propadel. Druga faza privatizacije so bili poskusi prevzemanja podjetij s strani menedžerjev, tako da so zadolžili podjetja za odplačevanje najetih kreditov, s katerimi naj bi jih olastnili, so pa s tem podjetja notranje izčrpavali. Podjetja so se zato znašla v stečajih in prisilnih poravnava ali pa so propadla. Nekateri najvidnejši menedžerji so bili zato obsojeni. Tretja faza privatizacije preostanka družbenega premoženja v tem trenutku še čaka na (raz)prodajo tujim lastnikom, kar je zaveza Slovenije Evropski uniji (EU).

14 Ob asistenci ustavnega sodišča in večjega dela politike je bil tudi preprečen referendum, ki bi (glede na javnomnenjske ankete) preprečil vrnitev v naravi. Vrnitvi premoženja katoliški cerkvi v naravi je sledilo tudi vračanje nekaterih drugih fevdalnih posesti, s čimer je – vsaj zgodovinsko gledano – prišlo do izrazite zgodovinske regresije. Prvič zato, ker so bile v ekonomsko-pravno ureditev komaj nastale republike uvedene fevdalne lastniške pravine. In drugič zato, ker je država izgubila eno najpomembnejših naravnih dobrin: gozdove. Poskus privatizacije drugega življenjskega vira – vode, ki ga je s posebno direktivo za celotno EU načrtovala Evropska komisija, je zaradi odpora prebivalcev (tako evropskih kot slovenskih) zaenkrat zastal.

Slovenske demokratske stranke), ali raznih namensko ustanovljenih »civilno-družbenih« organizacij posega v politiko in skuša uveljaviti vlogo, kakršno je imela v času med vojnama, in konservativne vrednote. Privatizacija medijev se je izrodila, pri čemer so zamudili zgodovinsko priložnost tudi novinarski kolektivi večjih časopisov, ki bi lahko izvedli notranji odkup in ohranili avtonomijo, a so podlegli skušnjavi dobre prodaje svojih certifikatov ali delnic (Hrvat in idr., 2004, 53-54; Hrvat in idr., 2006, 169-173).

Državne institucije so imele v treh desetletjih samostojne države šibko avtoriteto in so bile v resnici plen posameznih političnih strank oz. političnih opcij, podobno je še danes. Logika nespoštovanja (sicer dostikrat slabo napisanih) zakonov se vleče še iz jugoslovanskih časov, ko je nepriznavanje avtoritete državnih organov in izigravanje zakonodaje veljalo za vrlino. Nekdaj pretirano egalitarnost je zamenjal skrajni individualizem, glavna kriterija uspeha sta politična moč in bogastvo, sredstva za doseg ciljev niso pomembna. Politika obvladuje vse družbene segmente, civilna družba pa je slabo razvita. Zaradi majhnosti in drugih vzrokov (zaslužkarstvo, želja po medijski odmevnosti ipd.) se kot šibke in podrejene politiki kažejo elite na vseh področjih. Značilnosti so še hitro razslojevanje, velik odstotek ljudi, ki živijo na pragu revščine ali pod njim, naglo krčenje srednjega sloja. Nekatero mednarodno primerjavo (npr. t. i. Ginijev količnik) sicer kažejo, da se je socialna kohezivnost slovenske družbe v pomembnem segmentu ohranila, vendar nekateri deli (npr. t. i. »podaljšane adolescence«, torej življenje mladih pri starših še v starosti globoko preko trideset let in socialna odvisnost od njih) v teh meritvah niso zajeti ali se ne upoštevajo. Regionalne delitve je zamenjala razdrobljenost na majhne občine brez regij (ob 20.273 tisoč kvadratnih kilometrih površine in dveh milijonih prebivalcev 212 občin, od tega le deset mestnih s po več kot 10.000 prebivalci), politika pa ni zmožna sprejeti zakona o pokrajinah, ki bi jih povezale. Le redke občine – še posebej po propadu socialističnih podjetij, ki so v lokalnih okoljih imela tudi ključno socialno vlogo – zmorejo razvojni zagon. Ta je bolj ali manj omejen na urejanje komunalne infrastrukture z evropskim denarjem, velika večina občin niti ni zmožna samopreživetja. Tudi volitve, še posebej regionalne, kažejo na pretežno podeželsko naravo slovenske družbe, od katere bolj ali manj odstopa le tradicionalno levo-liberalna Ljubljana.

Eden od ključnih problemov je pomanjkanje razvojne vizije, o kateri ni bilo mogoče doseči konsenza. Razvoj je na vseh družbenih področjih potekal

stihijsko, prilagojeno interesom političnih strank in posameznih interesnih skupin, kar je onemogočilo oblikovanje dolgoročnih strateških načrtov na kateremkoli področju. V času zadnje socialistične vlade in ob nastanku samostojne države so bili sicer pripravljene nastavki, ki bi tovrstno načrtovanje omogočili, in strategije, s katerimi bi definirali identiteto nastajajoče nove države, a je bil program zavržen. Tedaj se je iz različnih političnih razlogov in predsodkov do »planiranja«, značilnega za socialistični čas, namreč izoblikovalo mnenje, da je kakršnokoli načrtovanje strategij nepotrebno, da se mora majhna država, kot je Slovenija, zgolj prilagajati večjim in močnejšim ter iskati priložnost zase »v nišah«. Tako bo – če bo – Slovenijo v dolgoročno nacionalno načrtovanje, ki naj bi temeljilo na trajnostni, zeleni in digitalni prihodnosti, prisilila šele EU. V času pandemije in pretečega ekonomskega zloma zaradi zadolževanja, ki je blizu 90 % BDP in bo še naraščalo, namreč EU ekonomsko pomoč pogojuje prav s tako usmeritvijo. S tem želi preprečiti, da evropski denar po madžarskem vzoru ne bi bil kanaliziran v zasebne roke z oblastjo povezanih oligarhov.

Zgodovinski pregled vseh tranzicij in modernizacij v sodobni zgodovini tako razbija iluzijo, da smo sposobni vladati sami sebi. Ta največja modernizacija torej čaka šele prihodnje generacije.

Viri in literatura

Literatura

Baskar, B., Posredniki Evrope. Zamišljanja in uprizarjanja civilizacije v perifernih mestih, v: *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih* (ur. Repič, J. in Hudales, J.), Ljubljana 2012, str. 75–94.

Bašić-Hrvatini, S. idr., *Medijsko lastništvo. Vpliv lastništva na neodvisnost in pluralizem medijev v Sloveniji in drugih post-socialističnih evropskih državah*, Ljubljana 2004, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/15/mediawatch15.pdf> (oktober 2020).

Bašić-Hrvatini, S., Media Liberalism, v: *Democratic Transition in Slovenia. Value Transformation, Education, and Media* (ur. Ramet, S. P. in Fink-Hafner, D.), College Station 2006, str. 168–186.

Benevolo, L., *Mesto v zgodovini Evrope*, Ljubljana 2004.

- Borak, N. idr., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, Ljubljana 2006.
- Braudel, F., *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*, Ljubljana 1988, 1989 in 1991.
- Cvirn, J., *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*, Celje 2006.
- Cvirn, J., *Trdnjovski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997.
- Čepič, Z., *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*, Maribor 1995.
- Dolenc, E. in Gabrič, A., ur. *Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama*, Ljubljana 2010.
- Dolenc, E., *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana 1996.
- Drnovšek, M., *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana 1991.
- Fištravec, A., in Mekina, B., »Kanglerjanstvo mesta ne potrebuje. Potrebuje njivo.« Dr. Andrej Fištravec mariborski župan, *Mladina* št. 40, 3. oktober 2014, Ljubljana, str. 30–33.
- Fukuyama, F., *The End of History and the Last Man*, London 1992.
- Gabrič, A., *Slovenska agitpropovska kulturna politika: 1945–1952*, Ljubljana 1991.
- Gabrič, A., *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*, Ljubljana 1995.
- Klabjan, B. in Bajc, G., *Ogenj, ki je zadel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*, Ljubljana (v tisku).
- Kresal, F., *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, Ljubljana 1998.
- Kuhar, R., *Medijske podobe homoseksualnosti. Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*, Ljubljana 2003, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/14/mediawatch14.pdf> (oktober 2020).
- Lazarevič, Ž. in Prinčič, J., *Zgodovina slovenskega bančništva*, Ljubljana 2000.
- Lazarevič, Ž., *Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*, Ljubljana 1994.
- Nečak, D. in Repe, B., *Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*, Ljubljana 2008.
- Nečak, D. in Repe, B., *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*, Ljubljana 2005.

- Pirjevec, J., »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*, Ljubljana 2007.
- Prinčič, J., *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji 1945–1956. Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu*, Novo mesto 1992.
- Prinčič, J., *Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*, Novo mesto 1995.
- Prinčič, J., *V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970*, Ljubljana 1999.
- Prinčič, J., *Križ in kapital. Premoženje, financiranje in podjetniška dejavnost RKC na Slovenskem*, Ljubljana 2013.
- Rehmann, J., *Max Weber: Modernisation as Passive Revolution. A Gramscian Analysis*, Leiden 2015.
- Repe, B., »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka.« Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni, *Zgodovina za vse* let. 5, št. 2, 1998, str. 90–96.
- Repe, B., Pomen prvih povojnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji, v: *Naše žene volijo* (ur. Antič Gaber, M.), Ljubljana 1999, str. 87–99.
- Repe, B., Slovenci v osemdesetih letih, *Zgodovinski časopis* let. 54, št. 2, 2001, str. 233–264.
- Repe, B., *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*, Ljubljana 2003.
- Repe, B., Katoliška cerkev v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Od opozicije do partnerja, *Znamenje* let. 33, št. 3–4, 2003, str. 113–117.
- Repe, B., Vpliv zahodnih držav na domači sceni, v: *Jugoslavija v hladni vojni. Yugoslavia in the cold war* (ur. Fischer J. idr.), Ljubljana in Toronto 2004, str. 361–373.
- Repe, B., Dežela ali država? Glavni družbeni procesi v samostojni Sloveniji, v: *Dvajset let slovenske državnosti. Prispevki s posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 16. decembra 2011* (ur. Štih, P.), Ljubljana, 2013, str. 34–56.
- Repe, B., The Nineties Between the Promises and the Facts / Devetdeseta med obljubami in današnjimi dejstvi, v: *The second explosion: the 1990's / Druga eksplozija: 90. leta* (ur. Pogačar, T.), Ljubljana 2016, str. 166–210.
- Repe, B., Slovenia, v: *From Eastern Block to European Union: Comparative Processes of Transformation since 1990* (ur. Heydeman, G in Vodička, K.), Studies in Contemporary European History vol. 22, New York in Oxford 2017, str. 204–227.

- Repe, B. *O slovenskem parlamentarizmu*, https://www.youtube.com/watch?v=tta_xjRevsw0&feature=youtu.be&fbclid=IwARoeMIbmt5M2JDgg7DO5r2Yu7dcJZ2Cs-HsuD_iGJeuFbzCkxDm25oODrBE (oktober 2020).
- Slovenci in Italijani v stoletju po požigu Narodnega doma*, okrogla miza, 13. julij 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=isDdjATH7Xg> (oktober 2020).
- Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/LetopisVsebinska.aspx?poglavje=32&lang=si&let0=2013> (oktober 2020).
- Verginella, M., Mit o slovenskem Trstu, v: *Zbornik prispevkov v počastitev 75-letnice prof. Sergia Tavana* (ur. Bratož, R.), Nova Gorica 2005, str. 91–104.
- Verginella, M., Between Rejection and Affinity. Slovene–German Relations on the Periphery of the Habsburg Monarchy, v: *»Die Deutschen« als die Anderen. Deutschland in der Imagination seiner Nachbarn* (ur. Brunner, J. in Nachum, I.), Göttingen 2012, str. 44–59.
- Verginella, M., *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Ljubljana 2013.
- Weber, M., *Economy and Society. An Outline of interpretive Sociology* (ur. Roth, G. in Wittich, C.), Berkley, Los Angeles in London 1978, [https://ia800305.us.archive.org/25/items/MaxWeberEconomyAndSociety\)/MaxWeberEconomyAndSociety.pdf](https://ia800305.us.archive.org/25/items/MaxWeberEconomyAndSociety)/MaxWeberEconomyAndSociety.pdf) (5. 11. 2020).
- Žižek, A. (ur.), *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004*, Ljubljana 2004.

Spletni viri

- <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/modernization>.
- https://archive.org/details/trent_0116301338897/page/n383/mode/2up.

Povzetek

Koncepti tranzicij in modernizacij so se skozi sodobno zgodovino mnogokrat zamenjali in si nasprotovali. Z modernizacijami so se ukvarjali številni avtorji in teoretične podlage so praktično neskončne. Z zgodovinskega stališča opredeljujejo tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini v zgodnejšem obdobju močna regionalna razdeljenost, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov, vprašanje »centra« in »periferije« ter kulturni boj. Po II. svetovni vojni

je bil izveden enoten koncept socialistične modernizacije na vseh področjih (»forsirana« industrializacija, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države). Največji kulturni prelom 20. stoletja so Slovenci doživeli v šestdesetih letih z odprtjem meja, novo stanovanjsko in oblačilno kulturo, vzponom televizije, motorizacijo in z modernim potrošništvom. V osemdesetih letih je politična demokratizacija prinesla izjemno močno civilno družbo, ki pa se je po uvedbi večstrankarstva utopila v strankokraciji. Samostojna država je prinesla protislovne procese. Po eni strani večstrankarstvo in evropske integracije ter višji standard, po drugi strani šibek politični in ekonomski sistem, erozijo prej socialno kohezivne družbe in ekonomske demokracijo ter porast socialnih razlik in izrazitega individualizma. Zaradi tega je slovenska družba podvržena nevarnosti avtokratske vladavine, prav tako so se obnovili mnogi elementi konservativizma in kulturni boj na ravni tridesetih let 20. stoletja. Kot novost zaznamuje slovensko družbo vpliv tehnološke (zlasti informacijske) revolucije in globalizacije.

Ključne besede: tranzicija, modernizacija, liberalizem, socializem, komunizem, katolicizem, kulturni boj, strankokracija, ženska emancipacija, globalizacija